Halide Edip'in roman ve hikâyeleri muhteva bakımından üç grupta toplanabilir: 1. Daha çok kadın meselelerini ele alan ve eğitilmiş kadının cemiyetteki yerini arayan eserleri: *Heyulâ* (İstanbul 1324), *Seviye Talip* (Bursa 1326), *Yeni Turan* (İstanbul 1329), *Handan* (İstanbul 1331), *Son Eseri* (İstanbul 1331) *Mev'ud Hüküm* (İstanbul 1917), *Raik'in Annesi* (1342) ve hikâyelerini topladığı *Harap Mâbetler* (İstanbul 1326). 2. Millî Mücadele dönemini anlatan eserleri: *Dağa Çıkan Kurt* (İstanbul 1338), *İzmir'den Bursa'ya* (Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve Mehmed Âsım ile birlikte, İstanbul 1338), *Ateşten Gömlek* (İstanbul 1339), *Kalp Ağrısı* (İstanbul 1340), *Vurun Kahpeye* (İstanbul 1926), *Zeyno'nun Oğlu* (İstanbul 1928). 3. Şahsiyetleri, içinde bulundukları geniş toplumla birlikte ele alan cemiyet romanları: *Sinekli Bakkal* (İstanbul 1935), *Yolpalas Cinayeti* (İstanbul 1937), *Tatarcık* (İstanbul 1939), *Sonsuz Panayır* (İstanbul 1946), *Döner Ayna* (İstanbul 1954), *Akile Hanım Sokağı* (1958), *Hayat Parçaları* (İstanbul 1963), *Sevda Sokağı Komedyası* (1972), *Çaresâz* (1972), *Kerim Usta'nın Oğlu* (1974).

Kitaplarına girmemiş hikâye ve denemeleri *Kubbede Kalan Hoş Sada* (1974) adlı kitapta derlenen Halide Edip'in son romanları şöhreti ile bağdaşamayacak kadar zayıf olup bunlarda bir bıkkınlık ve acelecilik görülür. Yazarın *Kenan Çobanları* (İstanbul 1334) ve madde ile ruhun karşılaştırıldığı *Maske ve Ruh* (İstanbul 1937) adlı iki de tiyatro eseri vardır. Ayrıca Henri Masse'ın *Islam* adlı Fransızca eserini İngilizce'ye çevirmiş (1938), Shakespeare'den *Hamlet* (Vahit Turan ile İstanbul 1941), *Nasıl Hoşunuza Giderse* (1943), *Corialanus* (1945), *Antonius ve Kleopatra* (Mina Urgan'la, İstanbul 1949); George Orwell'den *Hayvan Çiftliği* (İstanbul 1954), Walpole'den *Gizli Belde* (İstanbul 1928) ve Gibb'den de *Osmanlı Şiiri Tarihi I* (1943) adlı tercümeleri yapmıştır.

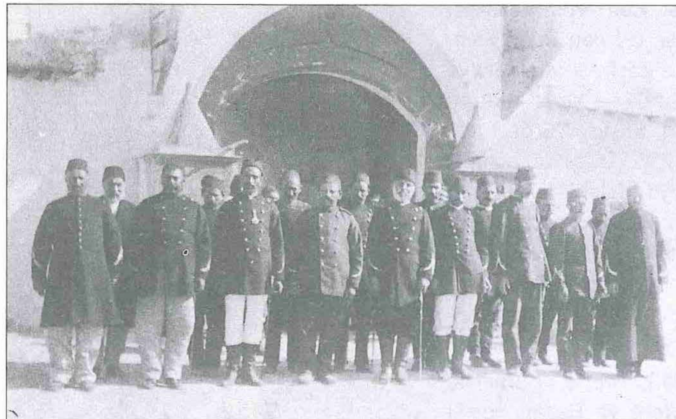
Türkiye ile ilgilenen yabancıların başvurduğu birinci derecede eserler olan *Memoirs'i* (1926) *Mor Salkımlı Ev* (İstanbul 1963), *The Turkish Ordeal*'ı da (1928) *Türkün Ateşle İmtihanı* (İstanbul 1962) adıyla Türkçe olarak; Amerika'daki konferanslarını *Turkey Faces West* (1930), Hindistan'daki konferanslarını da *Conflict of East and West in Turkey* (1935) adıyla yayımladı. Büyük ölçüde yabancı ülkelerde verdiği konferanslarından faydalanarak *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* (1955) adlı eseri kaleme almış, Hindistan intibalarını ise *Inside India* (1938) adıyla yayımlamıştır. Halide Edip'in inceleme mahsulü diğer bir çalışması da üç ciltlik *İngiliz Edebiyatı Tarihi*'dir (İstanbul 1940, 1943, 1949).

BİBLİYOGRAFYA :

Baha Dürder, *Halide Edip: Hayatı ve Sanatı*, İstanbul 1940; H. Uğural Barlas, *Halide Edip Adıvar*, İstanbul 1963; Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Halide Edip*, İstanbul 1964; Muzaffer Uyguner, *Halide Edip*, İstanbul 1968; Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, Ankara 1969, II, 62-91; Aytekin Yakar, *Türk Romanında Millî Mücadele*, Ankara 1973; Nazan Güntürkün, *Halide Edip ile Adım Adım*, İstanbul 1974; A. Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1977, s. 120; İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, İstanbul 1978; a.mlf., *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1983, s. 96-107; a.mlf., *Halide Edip Adıvar*, İstanbul 1986; a.mlf., "Adıvar, Halide Edip", *TDEA*, I, 36-38; Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul 1981, s. 96-99; Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1983, s. 129-150; Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul 1987, II, 56.

İNCİ ENGİNÜN

Adıyaman'da Hısnımansûr Kışlası önünde subaylar (İÜ Ktp., 90798)

ADIYAMAN

Güneydoğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Güneydoğu Toroslar'ın Malatya dağları adı verilen kesiminin güney eteklerinde, deniz seviyesinden 725 m. yükseklikte kurulmuştur.

Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olan Adıyaman'ın eski adı Hısnımansûr'dur. Kaynaklarda, VII. yüzyılda buraya gelen Emevî kumandanlarından Kays kabilesine mensup Mansûr b. Ca'vene'ye izâfetle bu ismin verildiği zikredilmekte ise de başka bir rivayete göre bu isim Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un adından gelmektedir. Ayrıca, Hârûnürreşîd'in halife olmadan önce burayı yeniden imar ve inşa ettirdiği de bilinmektedir. Adıyaman ismi ise Cumhuriyet'ten sonra verilmiş olup menşei hakkında bir kayda rastlanamamıştır.

Bölgede Pirin, Zey, Haydaran, Palanlı ve Gümüşkaya'da yapılan kazılarda tarih öncesi medeniyetlere ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur. Bunlardan, Adıyaman ve çevresinin sırasıyla Hitit, Hurri, Mitanni, Kummuh, Âsur, Pers, Kommagene krallıkları ile Roma ve Bizans hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. İlk İslâm akınlarına ise Hz. Ömer zamanında başlanarak asıl fetih hareketleri 670'e doğru Emevî Halifesi Muâviye devrinde gerçekleştirildi ve Adıyaman, Samsat, Besni ve çevresi ele geçirildi. 758'de Abbâsî hâkimiyetine giren Hısnımansûr, X. yüzyılda yeniden Bizanslılar'a geçti ve Türkler'ce ilk defa 1066'da Selçuklu kumandanı Gümüştekin tarafından alındı. Bundan sonra zaman zaman Artuklu, Eyyûbî ve Selçuklular'ın hâkimiyeti altına girdi; daha sonra Osmanlı idaresine kadar Moğol, Akkoyunlu, Dulkadır Beyliği ve Memlüklü idarelerinde kaldı. Osmanlı hâkimiyetine ilk girişi I. Bayezid devrinde olmakla birlikte (bk. Âşık Paşazâde, s. 67), Yavuz Sultan Selim tarafından 1515'te Diyarbekir'in fethi sırasında kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı idarî teşkilâtında Besni'nin bir nahiyesi iken 1519'dan itibaren Gerger, Kâhta ve Besni ile birlikte Maraş eyaletine bağlı sancaklar arasında yer aldı. 1531 yılında Elbistan sancağına bağlı bir kaza haline getirilen Hısnımansûr, 1563'te yeniden Maraş'a bağlandı ve muhteme-

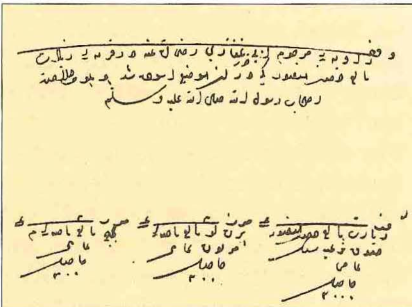

Adıyaman'dan bir görünüş

len XIX. yüzyıla kadar bu teşkilât içinde kaldı. Tanzimat'tan sonraki idarî düzenlemelerde 1841'de kaza, 1849'da Diyarbekir vilâyetine bağlı bir sancak durumuna getirildi. 1859'da Malatya sancağına, 1883'te de Ma'mûretülazîz (Elazığ) vilâyetine bağlandı. Cumhuriyet'e kadar bu statüde bulunan Hısnımansûr, 1923'ten 1954 yılına kadar Malatya'nın ilçesi olarak kaldı; 22 Haziran 1954'te Besni, Gerger ve Kâhta ilçeleriyle on altı nahiyeden oluşan bir il durumuna getirildi. Daha sonra Çelikhan, 1958'de Gölbaşı, 1960'ta da Samsat ilçe yapılarak Adıyaman'a dahil edildi.

Araplar'la mücadeleler dolayısıyla Bizans tarafından boşaltılan Adıyaman ve çevresine Türkler'in ilk girişi XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Türkmen beylerinden Hanoğlu Hârûn et-Türkmânî'nin, emrindeki Türkmenler'le Kuzey Suriye hâkimiyeti için Bizans'a karşı yaptığı mücadelelerden sonra, asıl tesirli baskılar 1066'da Bekçioğlu Emîr Afşin kumandasında gerçekleştirildi. Bundan sonra yöre konar göçer Türk grupları tarafından iskâna

Adıyaman'da ashâb-ı kirâmdan Ebû Zer el-Gıfârî'ye ait vakıf kaydı (*TD*, nr. 156)

açıldı; Artuklular zamanında ise tamamen Türkmenler'le doldu. Nitekim kaynaklardan, Osmanlılar zamanında bölgede Bozkoyunlu, Heriklü, Dimleklü, Hardallu, Beğmişlü, Eymir ve Beydili Türkmenleri'ne mensup aşiretlerin yer aldığı tesbit edilmektedir. Osmanlılar tarafından 1519 yılında yapılan ilk **tahrir***-de müslüman nüfusun 1000 dolayında, gayri müslim nüfusun ise 400 civarında olduğu görülmektedir. Ayrıca seksen beş köye sahip olan Hısnımansûr'un 400'ü gayri müslim olmak üzere toplam nüfusu yaklaşık 6400 idi. Bu tahrire göre kasabada şu mahalleler bulunmaktaydı: Paşa Sevindik Mescidi, Eslemez Bey Camii, Hacı Câfer Bey Camii, Mustafa Mescidi, Halevî Mescidi ve Şehreküstü mahalleleri. Öte yandan 1530 yılına ait diğer bir tahrirde Hısnımansûr'daki vakıfların kaydedildiği görülmektedir. Bunlardan, Ziyaret köyünde bir zâviyesi olduğu bildirilen ashâb-ı kirâmdan Ebû Zer el-Gıfârî ve onunla şehid olduğu *Tahrîr Defteri*'nde kaydedilen Nûreddin Dede ile Mûsâ Baba zâviyeleri ve vakıfları, ayrıca Durak b. Alâüddevle Bey Camii, Şeyh Abdurrahman Erzincânî Mescidi ve Zâviyesi, Eslemez Bey Zâviyesi, Ebü'l-Vefâ Zâviyesi, Hacı Mûsâ Zâviyesi, Gurgan Dede Zâviyesi, Çanakçı Dede Zâviyesi vakıfları ve yine Ebû Zer el-Gıfârî ile şehid olduğu belirtilen Mahmud Ensârî Türbesi vakıfları sayılabilir. XVII. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi ise, Türkmenler'le meskûn yetmişten fazla köyün bulunduğunu söylediği Hısnımansûr'un siyah ve beyaz taşlardan yapılmış bir kalesi ile bu kale içinde kırk hane ve bir caminin yer aldığını kaydeder.

1871'de Akçadağ, Kürne, Kürnecik, Hekimhan, Ayvalıdere ve Hasan Çelebi nahiyelerinden meydana gelen Hısnımansûr kazasının toplam 317 köyü ve 24.318 müslüman, 932 gayri müslim erkek nüfusu vardı (bk. *Diyarbekir Salnâmesi*, s. 210). Yine 1883-1884'te 16.155 müslüman, 1355 gayri müslim erkek nüfusu bulunuyordu (bk. *Ma'mûretülazîz Salnâmesi*, s. 119-124). 1894'te ise bu sayı, erkek ve kadın olarak 32.804 müslüman, 2367 gayri müslim olmak üzere toplam 35.171 idi. Adıyaman'ın 1954'te il olmasıyla birlikte ilin merkezi olan şehrin nüfusunda da belli bir artış görülmüştür. Nitekim 1927 yılında yapılan Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında henüz 9000'i bile bulmayan (8644) nüfus, ilk defa 1935'te 10.000'i aştı; ancak il merkezi oluncaya kadar hep 10.000 civarında kaldı. İl merkezi olduktan sonraki sayımda (1955) nüfusu 14.000'e çok yaklaştı. 1960'ta 15.000'i, 1970'te 30.000'i, 1980'de 50.000'i aşan nüfus 1985 sayımında 70.000'i geçti (71.644).

Nüfus büyük ölçüde tarımla uğraşır. Ayrıca sayıları kırk ikiye ulaşan kuyulardan petrol elde edilmektedir. İl genelinde en çok tahıl, pamuk, tütün, antep fıstığı ve üzüm ile deri üretilir. Son yıllarda bölge kalkınması çerçevesinde, GAP adıyla anılan Güneydoğu Anadolu

1519 tarihli *Tahrir Defteri*'nde Hısnımansûr nahiyesini gösterir bir sayfa (*TD*, nr. 71)

Projesi'nin gerçekleştirilmesiyle büyük bir ziraî gelişme olacağı tahmin edilmektedir.

Adıyaman birçok tarihî esere sahiptir. Bunların en önemlilerinden biri, turistik bir niteliği olan Nemrut Dağı Tapınağı'dır. Emevî kumandanı Mansûr b. Ca'vene tarafından yaptırılan Adıyaman Kalesi ile Besni, Gerger, Kâhta, Keysun ve Samsat kaleleri ise bugün harap bir haldedir. Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey tarafından yaptırılan Ulucami, 1557 yılında Hacı Abdülganî tarafından inşa ettirilen Çarşı Camii, 1638'de İbrâhim Bey'in yaptırdığı Eski Saray Camii, 1768'de inşa edilen Kab Camii, 1720'de yapılan Yeni Pınar Camii başlıca tarihî eserler arasında sayılabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1989 yılı istatistiklerine göre Adayaman'ın il ve ilçe merkezlerinde yetmiş üç, köylerinde ise 373 cami bulunmaktadır. GAP çerçevesinde inşa edilen Atatürk Barajı'nın suları altında kalacak birçok tarihî eser ise kurtarma çalışmaları içerisine alınmıştır.

Adıyaman şehrinin merkez olduğu Adıyaman ili Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Kahramanmaraş illeri ile kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Besni, Çelikhan, Gerger, Gölbaşı, Kâhta ve Samsat olmak üzere altı ilçeye ve yirmi iki bucağa ayrılmıştır; sınırları içerisinde 349 köy bulunmaktadır. 7614 km² genişliğindeki Adıyaman ilinin 1985 sayımına göre nüfusu 430.728, nüfus yoğunluğu ise elli yedi idi.

Adıyaman'da Selçuklu geleneğine göre yapılmış eski bir ev

Adıyaman'ın önemli tarihî eserlerinden biri olan Cendere Köprüsü

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD,* nr. 71, s. 275-326; nr. 156, s. 2-260; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Beyrut 1403/1983, s. 196; *a.e.* (trc. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 276-277; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 134-135; Yâkūt, *Muʿcemü'l-büldân,* Beyrut 1955, II, 165-266; Âşıkpaşazâde, *Târih* (nşr. F. Giese), Leipzig 1929, s. 67; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* III, 169; *Ma'mûretülazîz Salnâmesi,* sene 1301, s. 119-124; *Diyarbekir Salnâmesi,* sene 1312, s. 210; *Kāmûsü'l-a'lâm,* III, 1926; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 70, 139; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1980, s. 175; *Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler,* Ankara 1983, I, 70-85; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi,* Ankara 1983, s. 21, 47-48; a.mlf., "Diyarbekir Bölgesinin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Katılması", *Atatürk Konferansları 1971-1972,* Ankara 1975, V, 299-307; Besim Darkot, "Hısn Mansûr", *İA,* V/1, s. 454-455; F. Taeschner, "Adıyaman", *EI²* (İng.), I, 199-200.

 YUSUF HALAÇOĞLU

ADÎ b. ERTÂT

(عدى بن ارطاة)

Ebû Vâsile Adî b. Ertât
el-Fezârî ed-Dımaşkī
(ö. 102/720)

Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in Basra valisi.

Tâbiînden olup hadis literatüründe adı çok sık geçen Zeyd b Ertât'ın kardeşidir. Ashaptan Amr b. Abese ve Ebû Ümâme'den hadis aldı. Kendisinden de Ebû Sellâm Mamtûr, Bekir b. Abdullah el-Müzenî, Urve b. Kabîsa ve Yezîd b. Ebû Meryem eş-Şâmî hadis rivayet etmişlerdir.

Ömer b. Abdülazîz halife olunca (99/717), Basra Valisi Yezîd b. Mühelleb'i görevinden alıp yerine Adî b. Ertât'ı tayin etti. Adî, Ömer b. Abdülazîz'in emriyle Yezîd b. Mühelleb'i tutuklayıp Dımaşk'a gönderdi, halife de onu hapsettirdi. Ömer b. Abdülazîz'in 720 yılında ölümü üzerine hapishaneden kaçırılan Yezîd süratle Basra üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Adî de Halife Yezîd b. Abdülmelik'in emriyle, aralarında Mufaddal, Habîb ve Mervân'ın da bulunduğu Mühellebîler'i tutuklattı ve şehrin çevresine hendek kazdırarak müdafaaya çekildi. Yezîd b. Mühelleb asıl davasının Yezîd b. Abdülmelik ile olduğunu ve onun halifeliğini tanımadığını söyleyerek Adî ile anlaşmak istedi. Adî bu teklifi kabul etmeyince para dağıtarak onun adamlarını kendi tarafına çekti. Basra'yı ele geçirip Adî'nin ileri gelen adamlarını öldürttü. Adî bizzat savaşa girdiyse de mağlûp olup hapsedildi. Bunun üzerine halife, isyanı bastırmak için kardeşi Mesleme'yi görevlendirdi. Yapılan savaşta Yezîd öldürüldü. Onun ölüm haberini alan oğlu Muâviye Vâsıt'ta, aralarında Adî b. Ertât'ın da bulunduğu otuz iki kişiyi intikam hissiyle katlettirdi. Cesur ve ileri görüşlü bir vali olan Adî b. Ertât tesirli konuşan bir hatip olarak da şöhret yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîḫu'l-kebîr* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî v.dğr.), Haydarâbâd 1360-80/1941-60, VII, 44; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, V, 341, 380, 383, 392, 396; Halîfe b. Hayyât, *eṭ-Ṭabaḳāt* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dımaşk 1966-67, II, 798; a.mlf., *Târîḫ* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dımaşk 1967-68, s. 433, 462, 463, 467, 468, 471, 482; Taberî, *Târîḫ* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1879-1901, II, 1346-1347, 1349-1350, 1352, 1379-1388, 1409; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 → Beyrut 1399/1979, V, 43, 44, 49, 71-73, 85, 99; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ,* V, 53; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb,* VII, 164; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb,* Kahire 1350-51, I, 124; Ziriklî, *el-Aʿlâm,* Kahire 1373-78/1954-59, V, 8.

 ALİ YARDIM